

BALÁZS 75

Tanulmányok Balázs Mihály 75. születésnapjára

reciti
Budapest • 2024

Szerkesztette:

BÉLA BÁLINT
LATZKOVITS MIKLÓS
MAJOROS VIKTÓRIA

Könyvünk a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-6255-92-1

ISBN 978-615-6255-93-8 (pdf)

Kiadja a Reciti,
a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu

Tördelés: Béla Bálint

Borító: Vass Zóra

Jámbor

Absztrakt

Rövid, a gratitudo és a laus kifejezésétől sem teljes mértékben tartózkodó szövegem Bogáti Fazakas Miklós zsoltárfordításának egy szavát teszi tárgyául. Több zsoltár elemzése során találkoztam ezzel a szóval, és mindig tudtam, hogy nagyon fontos jelentés tapad hozzá, csak nem sejtettem, hogy mi. Szerencsére az ünnepezt munkássága nem hagyta érintetlenül az általam vizsgált tárgykört sem, így végre van hipotézisem arra, hogy ez a kifejezés honnan eredhet, és milyen üdvtan kapcsolódik hozzá.

Kulcsszavak: Bogáti Fazakas Miklós; Jacobus Palaeologus; Zsoltárok könyve; antitrinitarizmus

Abstract

My short text, which does not entirely refrain from gratitudo and laus, is about a word from Miklós Bogáti Fazakas' translation of the Book of Psalms. I have met this word several times while analysing the Psalms, and I always knew that it had a very important meaning, I just had no idea what it meant. Fortunately, the subject of my thesis has not been left untouched by the work of the Celebrated, so I finally have a hypothesis to where this expression might have come from and what concept of salvation is associated with it.

Keywords: Miklós Bogáti Fazakas; Jacobus Palaeologus; Book of Psalms; Anti-trinitarianism

*Szájában bölcs beszéd forog, és jó, hasznos,
szíve forr az jóban, nyelve jóban hangos...*
(Bogáti Fazakas Miklós: 37. zsoltár)

Bogáti Fazakas Miklós antitrinitárius zsoltárkönyvfordításában a 119. zsoltár ezzel az argumentummal (és a vele egyező akrosztichonnal) szerepel: „Absalom vagy Saul előtt búdosva kívánczik az sátorhoz tanolni s cselekedni jót, mert az pietas egészen jó”.¹ Már az önmagában izgalmas, ahogyan az argumentum kezdődik: „Absalom vagy Saul...” Ki tudja? Természetesen Dávidról van szó (ami a vers szövegéből kiderül), ő „búdosik”, de épp az argumentum hosszúra nyúló második része mutatja: a zsoltár fontosabbnak tartja bemutatni, mit csinál búdosva Dávid, mint hogy konkrét bibliai helyhez kösse a szöveget. Historizál, de módjával. Ez a második rész viszont első ránézésre feleslegesen bőbeszédűnek, már-már banálisnak, de mindenképpen tautologikusnak tűnik. A pietas jó. A jámborság jó. Jót cselekedni jó. A jó dolgok jók – mintha csak ennyit akarna mondani az argumentum. Ez a leghosszabb zsoltár, Bogáti fordításában 89 strófából áll, ki kellett tölteni a 89 betűből álló akrosztichont – gondoltam először.

Az epikus keret szerint tehát a 119. zsoltár Dávid imája, melyet valamelyik bujdosása során mondott el. Az ószövetségi kontextus alapján a „sátorhoz kívánczoni” és a „cselekedni jót” elsősorban az áldozást jelentené. Dávidnak bujdosása közben az hiányzik leginkább, hogy nem tud a szent sátorhoz járulni, azaz nem tud a törvények szerint áldozni Istennek – ez illeszkedik a zsoltárfordítás historizáló értelmezési keretébe.

A fordítás szövege és a paratextusok mégsem egészen ezt az értelmezést sugallják. Az argumentum utolsó félmondatát én úgy értelmezem, hogy a pietas önmagában elég, egész, nincs szükség másra. A 119. zsoltár Bogáti-féle fordításában az ószövetségi áldozás rítusa hiányként jelenik meg: hiába van szó szent sátorról, ahol áldozatokat kellene bemutatni, a fordítás mégsem erről számol be, hanem jámborságról, a törvény szeretetéről és megtartásáról, valamint az Istent dicsérő imád-

1 A zsoltárokat ez alapján idézem: „Péchi Simon-énekeskönyv”, Kolozsvár, Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, MsU 1729; STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 42 (33. sz.).

ságról ír. Amikor szó szerint áldozást említ a zsoltártextus, Bogátinál akkor is imádságról van szó, még hangsúlyosabbá téve a hiányt.²

A zsoltár 108. verse a Sebastian Münster-féle, kétnyelvű biblia-kiadásban – melyet Bogáti is felhasznált fordításához – így szerepel: „Voluntaria (sacrificia) oris mei benigne suscipe quaeso domine”.³ Bogátinál az ennek megfelelő szövegrész: „szám áldozatit vedd jó kedvvel”. A szájjal, tehát imával és dicsérettel tett áldozat az ételáldozat alternatívájaként is érthető. A zsolozsmázás, azaz imaszolgálat jeleinek elhelyezése a zsoltár paratextusában ezt az értelmezést erősíti meg: a margón a „Prima hora”, „3. hora” stb. kifejezések olvashatók. A Bogáti által megszólaltatott Dávid nem az áldozást, hanem a pietast, vagyis a kegyes, jámbor, jó cselekedetekben bővelkedő életet állítja a középpontba a zsoltárfordítás szerint.

De nem csak a 119. zsoltárban. A jámborság Bogáti *Psalterium*-nak alapfogalma. Az 1. zsoltárnak a kezdőszava, az argumentuma és az akrosztichonja is az, hogy „Jámbor”, vagyis a *Psalterium* olvasója többször találkozik ezzel a kifejezéssel, mire nekifogna a zsoltárok olvasásának. Más zsoltárok fordításának argumentuma is jámborokról ír:

16. zsoltár:	Az jámbor bízhatik
22. zsoltár:	Mely nyomorult az jámbor, de bódog
25. zsoltár:	Jámbor bízhatik Istenbe
37. zsoltár:	Ne bánd, jámbor, latrok jó szerencséjét
59. zsoltár:	Ne hagyj jámbort, vesszess hamissat, igaz Úr
73. zsoltár:	Jámbor kérdi, ha Isten néz ide
112. zsoltár:	Az jámbor jól

2 A problémáról korábban a 119. zsoltár szöveggözlését kísérő tanulmányomban írtam, de akkor még nem sejtettem a megoldást: SZATMÁRI Áron, „Bogáti Fazakas Miklós 119. zsoltára”, *Verso* 5, 1. sz. (2022): 95–111, <https://doi.org/10.15170/VER-SO.5.2022.1.95-111>.

3 Sebastian MÜNSTER, szerk., ford., *Hebraica Biblia, latina planeque nova*, 2 köt. (Bázel, 1546). A vizsolyi biblia kiadás ezt a verset így fordítja: „Az én számnak szabad akarat szerint való áldozati legyenek kedvesek te előtted”. [KÁROLYI Gáspár, ford.], *Szent Biblia* [...] (Vizsoly: Mantskovit Bálint, 1590); BORSA Gedeon és mások, szerk., *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1685*, 5 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 1:652.

A hívők gyülekezetét a fordítás gyakran a „jámborok” szóval nevezi meg, és a teljes *Psalterium*ban több mint 130-szor fordul elő a „jámbor” kifejezés. Csak néhány példa:

Osztán mikor az szent bíró székit leteszi,
szemét az bűnös emelni reá sem meri,
jámborok közé állani igen szégyenli,
mert nem egy úton jártak volt, igen jól érti.

Rendben őket ott az bíró kétfelé hía,
az jámborokat dicsíri, áldja, megtartja,
az latrokat szidalmazza, veszélyre hánnya,
ha ki hinne, zsoltár első része ezt mondja.

(1. zsoltár)

Megint az áldozás–jámborság problémakör:

Vélem, ennyi bűnért talám megáldozhattok,
Istennek előtte gráciát is találtok,
kinek az áldozat nem kell, azt tudjátok,
ha jámborok nem vagytok.

Ember legyen jámbor, ki Istennek áldozik,
áldozatja kedves, kedves ha imádkozik,
különben Istentől semmi nem adatik,
senki nem hallgattatik.

(4. zsoltár)

Máshol egyenesen azt olvashatjuk, hogy Isten a jámborokat szabadítja meg, akik méltók lesznek az örök boldogságra is:

Azért könyörgök, mert hiszem, Uram, hogy jámbort meghallgatsz,
most szabadíts meg, ha jámbor voltam, kit csak te magad látsz!

[...]

Azok életét, földi javokat bőséggel megadtad,
szép gyermekekkel őket áldottad, örömben juttattad.

Legyen az nekik: de nekem add ezt, hogy én jámbor legyek,
kiért előtted az bódogságban örökké örüljek!

(17. zsoltár)

Érződik, hogy a jámborság Bogáti fordításában nemcsak a jó, szent, kegyes, hívő, istenfélő élet alkalmi szinonimája, hanem teológiai terminus. Akkor viszont honnan ered ez a terminus, és milyen teológiát idéz meg?

Jacobus Palaeologus szinkretista elképzelései szerint a messiás, vagyis az ember-Jézus megölése után a körülmételetlenek számára is megnyílt a hit kapuja, ám számukra nem a választott néphez és annak törvényeihez való, testi jegyekben megnyilvánuló csatlakozás jelenti az üdvözülés lehetőségét, hanem a jámbor, Istennek tetsző, jó cselekedetekben is megnyilvánuló, kegyes élet. Ez az elgondolás pedig nemcsak az ószövetségi tanoktól, de a protestantizmus üdvtanától is jelentősen eltér:

A fenti módon azonban csupán arról történt intézkedés, hogy Isten egy-egy közösség számára biztosítja az üdvözülés lehetőségét. E közösségek tagjai személyenként döntenek most már arról, hogy élnek-e ezzel a lehetőséggel. Ez utóbbit nevezi Palaeologus a tettek szerinti megigazulásnak, vagyis a protestantizmusban kialakult megigazulástan-típusokat határozottan elutasítva, a predestinációra vonatkozó kálvini elképzeléseket pedig több esetben szenvedélyesen támadva alakít ki egy optimista elképzelést arról, hogy az emberek képesek érdemszerző cselekedetek véghezvitelére.⁴

4 BALÁZS Mihály, „Előszó”, in Jacobus PELAEOLOGUS, *Földi és égi hitviták: Válogatás Jacobus Palaeologus munkáiból*, ford. NAGYILLÉS János, szerk., tan. BALÁZS Mihály, 7–34 (Budapest–Kolozsvár: A Dunánál–Qui One Quint, 2003), 22.

Úgy tűnik, Bogáti ebben is – mint annyi minden másban – a „jámbor és istenes Palaeologus Jakab”⁵ teológiai nézeteit követi, és írja bele zsol-tárfordításába. Természetesen érdemes tovább kutakodni, hisz Bogáti mindig szeret több forrásból dolgozni, most csak azt a tanulságot von-nám le, hogy ha az erdélyi antitrinitarizmus „páratlanul merész” és „hal-latlanul fontos” szövegeiből annyi sem lenne kutatható, amennyit Balázs Mihály és a szegedi iskola többi kutatója elérhetővé tett és értelmezett, akkor még egy jó darabig gondolkodhattam volna a megoldáson.

5 BOGÁTI FAZAKAS Miklós, „Apocalypsis magyarul magyaráztatott”, Budapest, OSZK, Kézirattár, Duod. Hung. 9, 17v.